

Stručný dějinný přehled

Raně středověká závislost církve na moci panovníka vedla k tomu, že se první farnosti zřizovaly v centrech hradského systému, v hradištích a hradech, a jen zde probíhalo udělování sedmi svátostí: křtu, biřmování, svátosti oltářní, zpovědi, manželství, posledního pomazání a kněžského svěcení. Velkofarnost byla spravována arciknězem a několika dalšími kněžími. Postupně však vznikaly z iniciativy světských a církevních velmožů další kostely a nadřazeným článkem velkofarnostní organizace se stávala biskupství a jim příslušející území - diecéze. Pražské biskupství vzniklo v letech 973-976 a olomoucké v roce 1063.

Farní organizace se však ustálila až koncem 13. století. Církev získala právo zcela disponovat se svými statky a právo ustanovovat kněze, duchovní byli též vyjmuti z pravomoci světských soudů.

K odpoutání církve od státní správy došlo zřízením arcijáhensství, která vznikla prvně na Moravě zásluhou olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka ve 30. letech 12. století. Ta se stala první složkou církevní správy nezávislou na státní moci a představovala mezičlánek mezi farnostmi a diecézí.

V Čechách se na základě olomouckého vzoru objevila arcijáhensství v 60. letech 12. století ve střediscích biskupských statků a arcijáhni byli též podřízeni výlučně biskupovi.

Koncem 13. století se objevil další článek církevní správy - děkanáty. Ty vznikaly na základě iniciativy farářů, kteří zpočátku děkany též volili,

příčemž k této funkci se nevázala žádná benefícia. Děkani tak vytvářeli spojovací článek mezi klérem a biskupem nebo arcijáhmem a později jim přibýly další pravomoci - dohlížení na kázeň a dodržování předpisů, na řádný chod duchovní správy, účast na schůzích děkanátního kléru, vizi-tace a vybírání biskupského desátku z ohniště.

V roce 1344 bylo pražské biskupství povýšeno na arcibiskupství a bylo mu podřízeno dosavadní biskupství olomoucké a nově vzniklé biskupství litomyšlské. Tím se české země staly samostatnou církevní provincií s metropolitou (arcibiskupem) v čele, podléhající přímo papežské kurii.

V době husitství se v Čechách katolická církevní správa téměř rozpadla. Na Moravě pak zůstala situace po správní stránce beze změn. Přijetím kompaktát v roce 1436 bylo legalizováno dvojvěří - v Čechách převažovalo kališnické vyznání, na většině území ostatních zemí zůstala zachována katolická víra. V nábožensky smíšených oblastech nebylo neobvyklé, že fary přecházely z rukou katolíků do rukou kališníků a naopak.

V 16. století začala do českých zemí pronikat německá reformace.

Zlom nastal po potlačení stavovského povstání v roce 1620. Zásluhou povolání řádu jezuitů a obnovení pražského arcibiskupství získal císař Ferdinand I. vliv na obrodu katolické církve a právo ovlivňovat výběr pražského arcibiskupa. Při znovuobnovování církevní správy byl důraz položen na děkanáty. Nekatolickým kazatelům bylo nařizeno opustit zemi a na základě *Obnoveného zřízení zemského* se stal jediným přípustným křesťanským náboženstvím katolicismus. Díky této státní podpoře, a to jak ideově, tak politické a ekonomické, mohlo dojít k dalšímu církevnímu rozkvětu. Nedostatek kléru byl řešen zintenzivněním výchovy nového kněžstva a dále zapojením řeholníků do farní správy.

Katolická církev měla ovšem velké problémy ekonomické - množství kostelů přišlo o zádušní jmění, řada šlechticů-patronů nebyla schopna či

ochotna dostatečně přispívat na znovuoobnovení far a peněžní prostředky se tak shromažďovaly velmi pomalu. Částečně pomohl podíl církve na příjmech ze solní daně (cassa salis): církev tím získala sice nevelký, ale jistý a stálý příjem, a to výměnou za odstoupení od majetkových nároků na statky, o něž přišla v době husitské a pohusitské.

Arcibiskup kardinál Harrach pak provedl v letech 1630-1631 organizační reformu. V Čechách vytvořil systém vikariátů jako středních článků církevní správy, jež stály mezi arcibiskupstvím a faráři a kopírovaly krajské uspořádání státní správy: v každém z tehdejších 15 krajů vznikly dva až tři vikariáty. Postupným obnovováním či zakládáním far se síť vikariátů zvolna dotvářela.

Staré děkanáty a arcijáhensství už nebyly v Čechách obnoveny. Středověké tituly jako děkan, arciděkan, probošt či arcijáhen zůstaly zachovány jen jako čestná označení kleriků při významnějších kostelech měst nebo historicky význačných míst.

V olomoucké diecézi nebyla katolická správa narušena tolik. Původní arcijáhensství a děkanáty zůstaly zachovány, děkani zde vykonávali obdobné funkce jako vikáři v Čechách. Zasluhou biskupa Karla z Lichtenštejna-Kastelkornu došlo v druhé polovině 17. století ke zvýšení počtu děkanátů tím, že některé z nich byly rozděleny na menší obvody s ohledem na počet far a věřících. V následujícím období však počet děkanátů a far už příliš nerostl.

Základní církevně-správní územní jednotkou byla farnost, kterou řídil farář sídlící na faře. Farnosti neobsazené z důvodu nedostatku duchovenstva byly řízeny administrátorem, což byl zpravidla farář ze sousední farnosti, a takto spravovaný kostel se nazýval kostelem filiálním. Administrátoři bývali rovněž v chudších farnostech, které neposkytovaly dostatečně zabezpečení vlastního faráře. Ve větších farnostech nebo tam,

kde byl farář stár a na duchovní správu už sám nestačil, vypomáhal pomocný duchovní personál, kaplani a kooperátoři – kaplani byli najímáni dlouhodobě, zatímco kooperátoři na kratší, konkrétně vymezený čas.

Výrazný zásah do církevní správy znamenaly pak náboženské reformy, které započaly za vlády Marie Terezie a plně se rozeběhly za panování jejího syna Josefa II.

Církev se v novém pojetí stávala úřadem ve službách státu, jehož orgány ji kontrolovaly a přísně vedly. Reforma byla financována prostřednictvím náboženského fondu, v němž se soustředily prostředky získané ze zrušených církevních institucí, a to především klášterů. Faráři byli nadále ustanovováni biskupem, ale nově podléhali nejen vikářům, ale též krajským úřadům, neboť k jejich povinnostem se přidaly některé státní funkce: publikování úředních nařízení a vyhlášek, vedení matrik, dohled na zdravotní stav obyvatel farnosti či oznamování násilí na poddaných krajským úřadům. Faráři měli též poučovat lid o zemědělských a hospodářských novotách. Desátky byly rušeny a byly též omezeny další poplatky za náboženské úkony. Jako náhrada byl farářům vyhrazen plat ze státní pokladny, potažmo z náboženského fondu. Zavádění těchto novot do praxe však bylo obtížné a naráželo na problémy.

Stav církvi v českých zemích poté zůstal bez výraznějších změn až do poloviny 19. století. V roce 1861 byl pak vydán patent, který plně zrovnoprávnil nekatolické církve. V roce 1878 byl církvi odebrán dozor nad školstvím a vznikly tak státní školy a byl rovněž upraven manželský zákon, který zavedl státní manželské právo namísto práva kanonického. Církev se tak dostala do závislého postavení na státní správě, na druhé straně však byla pod státní ochranou.

V nově vzniklém Československu zůstala zachována podřízenost římskokatolické církve státu bez zásadních organizačních změn. V roce 1928

došlo pak k dohodě s Vatikánem, která upravila jmenování biskupů Svatou stolicí.

Za Protektorátu bylo nutné řešit odlišný průběh státních a církevních hranic a po válce následky odsunu německých kněží.

V roce 1949 byl uzákoněn státní dozor nad církvemi s nutností státního souhlasu k výkonu duchovenské služby, byl znárodněn veškerý církevní majetek a platy kleriků byly určeny státem. Následovaly další represe, které měly mj. za následek, že diecéze vesměs nebyly obsazeny biskupy a o jejich chod se starali kapitulní vikáři.

Zkraje roku 1990 byl zrušen státní dozor nad církvemi a církvím byla vrácena právní forma. Také dostaly zpět část majetku, byly obnoveny teologické fakulty, navázány diplomatické styky s Vatikánem a postupně byla obsazena uprázdněná biskupství. V roce 2012 byl pak schválen zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a během následujících třiceti let by postupně mělo ustávat financování církvi ze státního rozpočtu

Církevní dvory a statky

Pozemkové vlastnictví získávala církev postupně díky darům panovníků, šlechty a později i bohatých měšťanů. Faráři se pak často stávali mladší synové ze statků, kteří uměli dobře hospodařit, a tak vznikaly farské dvory se sady, zeleninovými zahradami, dobytkem, včelstvy a holubníky, takže o kvalitní suroviny do kuchyně nebývala nouze. Připočetly-li se k tomu desátky a dobrovolné dary, byly mnohé fary velmi dobře zásobeny a faráři rozhodně hladem netrpěli.

Biskupství, arcibiskupství a kapituly pak bývaly velmi bohaté.

Metropolitní kapitula olomoucká kupříkladu vlastnila statky Bilovice, Břuchotín, Čelechovice, Drahlov, Hlušovice, Hodolany, Charváty, Kelčice,

Kobeřice, Krčmaň, Křelov, Křenovice, Lutín, Lutotín, Nedvězí, Nelešovice, Neředín, Odrlice, Olšany, Penčice, Pohořany, Pojkovice, Povel, Příkazy, Rataje, Rolsberg, Rozvadovice, Řepčín, Samotišky, Senice, Senička, díl Slatinic, Studenec, Suchonice, Štětovice, Topolany, Trusovice, Tučapy, Velký Týnec, Uhřetice, část Vojnice, Vrbátky, Vsisko a Žešov.

Děkan olomoucké kapituly užíval pak statek Hrubčice a probošt statek Nenakonice.

Samozřejmě, že správcové statků byli lidé smrtelní a tedy hříšníci, kteří ne vždy spravovali svěřený majetek s péčí řádného hospodáře.

O Jánosi kardinálu Csernochovi, knížeti-primasi uherském a ostřihomském arcibiskupovi, a nevěrném správci jednoho jeho statku se vypráví následující historka:

Když se řediteli statků doneslo, že na jednom z nich se špatně hospodaří a v pokladně je schodek, navrhl nečekanou náhlou revizi. Kardinál Csernoch však bez jeho vědomí oznámil na statek, že toho a toho dne přijede „náhle“ na revizi. Správce rychle popůjčoval po příbuzných a známých peníze, a když revize dorazila, bylo vše pochopitelně v pořádku. Ředitel však pravil vyčítavě kardinálovi: „Ale takhle se, Eminence, náhlá revize nedělá!“ Ten mu však na to odpověděl: „Podívejte se, kdybychom přijeli nečekaně, v pokladně by chyběly peníze, správce bychom museli propustit, zničili bychom mu existenci, a ještě bychom měli škodu. Takhle jsme mu dali příležitost škodu nahradit a on si dá podruhé jistě již pozor a my také.“

Desátky

Prvním, kdo z vlastní iniciativy zavedl křesťanské desátky, byl svatý Severin ve 2. polovině 5. století. Všechny desátky ovšem rozdával chudým a potřebným. Uzákoněny byly až na synodě v Mâconu v dnešní východní Francii roku 585 a odvádět se měly do biskupské pokladnice. Povinnými

z hlediska kanonického práva se však desátky staly až v raném středověku, a to soupisem církevních předpisů *Decretum Gratiani* z roku 1140. Rolníci museli odvádět desátý díl své úrody, řemeslníci pak desetinu své produkce. K úschově desátků sloužily v Evropě tzv. desátkové stodoly, které byly zbudovány ve vesnicích a které představovaly po kostele většinou největší stavbu vesnice.

První zmínku o vybírání desátku na našem území máme z roku 992 z fragmentu Bavorské kroniky, kde je zaznamenáno že Boleslav II. udělil druhému pražskému biskupovi Vojtěchovi právo stavět kostely. A mezi příjmy těchto kostelů patřil též desátek. Pokud se jednalo o soukromé kostely, přejímal desátek soukromý patron. Biskup obvykle dostával jednu čtvrtinu desátku a z desátku byl placen i provoz kostela a jeho duchovní.

Desátky se dříve rozlišovaly na tzv. velké a malé. Velké zahrnovaly produkty z polí a vinic, malé se dále dělily na tzv. zelené (ze zahrad a políček) a krvavé (produkty ze zvířat, včetně mléka a vlny), zvláštní desátky byly vymezeny pro papežskou kurii. Nejednalo se o dávky vázané na osobu, ale vždy na majetek. Příjmy z desátků tvořily pak pro mnohé farnosti více než polovinu jejich příjmů.

Vybírání desátků se pochopitelně mnohým sedlákům a řemeslníkům nelíbilo již od jejich zavádění.

Alkuin z Yorku (735–804) si postěžoval takto: *„Křesťanské mise v Sasku by měly rozhodně větší úspěch, kdyby se kněží věnovali se stejnou horlivostí kázání jako vybírání desátků a peněžitých trestů.“* Dále pak píše: *„Víra Sasů byla zničena desátky. Nechtě je kněz zvěstovatel Kristova poselství, a ne vybírač desátků, protože nová duše se má žít mlékem apoštolské víry.“*

Mnohde odpor přerostl v krvavé střety. Bouřili se hlavně svobodní sedláci; například v Jutsku zabili kvůli desátkům roku 1086 dánského

krále Knuta Svatého a ještě koncem 12. století – za arcibiskupa Absalona – povstali kvůli desátku Skaňané.“

V roce 1230 odmítli obyvatelé Stedingu (oblast v Sasku) platit desátky brémskému arcibiskupovi. Ten na ně proto uvalil klatbu. Stedingové se však nezalekli jeho hrozeb a setrvali ve svém odporu. Arcibiskup proto požádal papeže Řehoře IX., aby vyhlásil křížovou výpravu proti „heretikům“. Papež považoval odpírání desátků za tak kacířský čin, že žádosti ihned vyhověl, a tak dne 27. 5. 1234 křižáci po urputné bitvě nad rolníky zvítězili. V boji zabili u obce Altenesche na 6000 rolníků (což byli téměř všichni Stedingové) a protidesátkové povstání tak skončilo.

Velmi ostře se proti desátkům stavěli také husité a stejně tak o staletí později Karel Havlíček Borovský, když v Epištolách kutnohorských napsal: „*Umínil jsem si nebáti se přitom ani těch horlivých zelotů, kteří myslí, že pán Ježíš jen proto se na kříž přibítí dal, aby jim tím vymohl na věčné časy desátek.*“

Josefínské reformy pak nastolily nové pořádky. Desátky byly rušeny a byly omezeny i další poplatky za náboženské úkony. Náhradou byl farářům vyplácen plat ze státní pokladny, respektive náboženského fondu.

Povinné desátky pak v celém tehdejší Rakousku-Uhersku definitivně zrušil „*Zákon o zrušení poddanských a feudálních povinností*“ ze dne 7. září 1848.

Štola nebo štólový poplatek

To jsou peníze pro kněze za liturgické úkony, jako jsou křest, svatba, pohřeb a jiné, při kterých má kněz předepsané, že musí nosit štólu. Jedná se o osobní příspěvek knězi a náhradu výloh, které jsou s úkonem spojené.

Jak to vypadalo s příjmy venkovských far, to nám mohou přiblížit údaje z chvaletické fary ve Švihovské vrchovině.